

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

požiūriu šis paskelbimas turėjo tik deklaratyvią reikšmę, nes juo nebuvo įkurta arba perimta valstybinė valdžia (teritorinis imperiumas)⁸⁰. Taryba išsakė tik savo (tautos) valią ateityje įkurti valstybę ir pirmiausia skyrė tai toms valstybėms, kurių rankose buvo Lietuvos likimas — Vokietijai ir Rusijai.

Tarptautinės teisės požiūriu nepriklausomybės paskelbimas taip pat tebuvo sumanymo pareiškimas, juolab kad pareiškimą nuo šiol būti nepriklausoma valstybe paneigė faktinės sąlygos.

Valstybinės teisės požiūriu ir kovo 23 d. aktas mažai tepadėjo susidaryti Lietuvos valstybei, kadangi pripažinimo aktas nėra susijęs su valstybinės valdžios perdavimu. Pagal tarptautinę teisę pripažinimas nesudaro akto, kuriuo remiantis nauja valstybė gali būti pripažinta kaip tarptautinės teisės subjektas. Pripažįstamoje visuomenėje turi būti efektyvi valdžia, parodanti tvirtumą, pripažįstanti tarptautinę teisę ir kontroliuojanti atitinkamą teritoriją⁸¹. Kitaip tariant, Taryba, gavusi pripažinimo aktą, gavo tik pirmalaikį Lietuvos valstybės pripažinimą.

LIETUVIŠKOJI NEOMONARCHIZMO INTERLIUDIJA

1918 m. ratifikavus taikos sutartį, įvairios reicho žinybos ėmė rengti projektus, kaip konvencijomis ir sutartimis garantuoti Lietuvos ir Kuršo prijungimą. Atrodė, kad dabar atsirado dirva reikšintis teisininkams. Tačiau projektams įtaką darė ne teisė, bet politinės užsakovų koncepcijos.

Štai dviejų autorių pasisakymai. Profesorius V. Bredtas: „Dalykų, kuriuos turėjo liesti prijungimas, buvo tiek daug, jog iš savarankiškų valstybių būtų nieko nelikę.“ Von dem Bussche: „Sudarant sutartis, reikėtų kreipti dėmesį į tai, kad jos bus sudarytos su nepriklausomomis valstybėmis, kurioms bus duota laisvė suteikti valstybingumo formą — aišku, tiek, kiek tai suderinama su Vokietijos interesais.“ Pirmasis atstovavo VKV, antrasis — Vilhelmštrasei¹.

VKV politikos prielaida tebebuvo vokiečių ginklo pergale. E. Ludendorffo galvoje vis labiau išitvirtinant dar vieno karo koncepcijai, neseniai okupuotos Pabaltijo provincijos, Kuršas ir Lietuva, buvo laikomos kariuomenės sutelkimo prieš Rusiją rajonu, kuris, be to, turėjo tapti ir Prūsijos apsauginiu bastionu. Nieko keisto, kad, VKV nuomone, šio bastiono ateitis — tvirti jo ryšiai su Prūsija, ir iš dalies ji buvo suinteresuota jo stabilumu. Tačiau

įtvirtinti stabilumą generolai tikėjosi dažnai nė nemaskuotos jėgos politika. Proletuvišką Lietuvos sustambinimą lydėjo leidimas pasirodyti arenoje Vilniaus gudu Radai. Tačiau užėmus Minską vietinė Rada ir jos deklaracijos nebuvo pripažintos, tuo tarsi atliepiant lenkų pageidavimus. O tuo tarpu Chelmas vėl buvo grąžintas Ukrainai. Įsitraukusi į tokias kombinacijas bei į karines avantiūras Suomijoje, Ukrainoje, Užkaspijyje, VKV net nepastebėjo, kaip Vakarų valstybių karo programose galutinai įsitvirtino punktas, kad stabilumas Europoje bus pasiektas tik tada, kai Vokietija ne tik bus įveikta, bet ir sudemokratinta². Toks reikalavimas buvo tiesiogiai susijęs su Prūsijos militarizmo ateitimi.

Tuo tarpu Vokietijos politinė vadovybė atkreipė dėmesį į tokį reikalavimą. Kaip minėta, dar separatinių derybų su bolševikais metu R. Kühlmannas — beje, turėjęs nemaža simpatikų tarp parlamentarų,— planavo atplėstus nuo Rusijos pakraščius paversti užstatu, jei Antantė keltų teritorinių pretenzijų. Jo planas buvo grindžiamas gana paprastu išskaičiavimu: jeigu Vakarai iš tiesų suinteresuoti stabilumu regione, tai jie turėtų įvertinti Vokietijos pastangas Rusijoje siautėjant anarchijai siekti stabilumo Rytų Europoje. Tad siekdama šio tikslo Vokietija turėjo sustabdyti ekspansiją Rusijoje, savo Rytų politikoje atsisakyti balkanizacijos metodų, sutaikinti tarpusavyje kvazivalstybinius darinius, priderinti jų interesus prie savųjų.

Panašias mintis dar kovo 11 d. Reichstago posėdyje išsakė ir M. Erzbergeris, kritikavęs neapdairią politiką, atstumiančią nuo Vokietijos pakraščių tautas, dėl kurios kyla reicho izoliavimo per taikos konferenciją pavojus. M. Erzbergeris kėlė pacifikacijos Rytų Europoje idėją³.

1918 m. pavasarį Berlynui pavyko įgyvendinti tik vieną užduotį — sustabdyti vokiečių armijų operacijas Rusijoje. R. Kühlmannas galų gale E. Ludendorffą įtikino, kad prasidėjusi Antantės intervencija yra nukreipta ne tiek prieš bolševikus, kiek prieš reichą⁴. Tad beliko imtis spręsti kitus uždavinius.

RYTŲ KOMISIJA IR J. GABRYS

E. Privatas, vienas iš daugelio šveicarų intelektualų, jau karo pradžioje garsėjo kaip karštas mažųjų tautų teisių į laisvę gynėjas. 1916 m. gyvendamas Paryžiuje jis aktyviai reikšėsi spaudoje straipsniais apie Lenkijos nepriklausomybę. Per ankstyvos simpatijos lenkams atkreipė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos dėmesį. E. Privatas buvo priverstas grįžti į Ženevą. Tačiau ir čia, profesoriaudamas universitete, jis tebesidomėjo Len-